

IMITACIJE POSTSOCIJALISTIČKE INSTITUCIONALIZACIJE

VESELIN DRAŠKOVIĆ, Fakultet za pomorstvo u Kotoru i
ELIT- ekonomska laboratorija za istraživanje tranzicije

Apstrakt: U radu se razmatra značaj realne institucionalizacije za pojedine postsocijalističke zemlje u kojima su reprodukovane njene imitacije, zbog čega su pseudo-instituti imali destruktivno dejstvo na valorizaciju privrednih resursa. Objašnjavajući uzroke i posledice mnogih ograničenja i zabluda institucionalizacije, pokušava se dokazati a) da se institucionalizacija ne može razvijati na svojoj suprotnosti i b) da iskustvo postsocijalističkih privreda pokazuje da su ekonomske slobode i demokratija uopšte potrebne, ali ne i dovoljan uslov za uspostavljanje efikasnih ekonomskih instituta, koji se mogu razvijati samo u uslovima dominacije efikasnih privatnih vlasnika kao masovne pojave. Polazeći od logične pretpostavke da ljudi nemaju ništa protiv da postanu vlasnici privatne svojine i ekonomski slobodni, uzroci spore institucionalizacije, pa čak i institucionalne adaptacije autor traži u činjenici da je lepeza socijalne patologije dostigla vrhunac upravo u periodu tranzicije. U tom smislu, upozoravajuće zvuče riječi Gerarda F. Cavanagha da ni jedan ljudski institut ne može dugo egzistirati bez postojane saglasnosti o tome šta je etički ispravno, a šta pogrešno.

Cljučne riječi: ekonomski instituti, institucionalizacija, meta-institucionalizacija, tranzicija, postsocijalističke zemlje.

Abstract: The work talks about significance of a real institutionalization for some post-socialist countries in which its imitations had been reproduced, due to which pseudo-institutes had destructive effect on valorization of business resources. By explaining causes and consequences of many restraints and delusions of institutionalization, one is trying to prove a) that institutionalization cannot be developed on its own contrasts and b) that experience of post-socialist economies shows that economic freedoms and democracy are commonly needed, but not a sufficient condition for establishment of effective economic institutes, which could be developed only in conditions of the dominance of effective private owners as mass appearance. Starting from the logical presumption that people do not have anything against becoming owners of private property and economically free, the author is looking for causes of slow institutionalization, including institutional adaptation, in the fact that variety of social pathology reached the climax just in the period of transition. In this sense, words of Gerard F. Cavanagh seem alarming that none human institute cannot exist for long without a stable consent on what is ethically correct, and what is wrong.

Key Words: Economic Institutes, Institutionalization, Meta-Institutionalization, Transition, Postsocialist Countries.

JEL clasification: P 36 ; Original scientific paper; Recived: October 28, 2006

1. Uvod

Instituti su, u opštem smislu, temelji na kojima se zasniva funkcionisanje organizacije. Ekonomski instituti su *regulatori* i *koordinatori* ekonomskog ponašanja, koji sadrže pravila i

mehanizme preko kojih se obezbeđuje uspješna realizacija ekonomskih aktivnosti (prilagođeno prema: D. North 1993, s. 73). Osnovne funkcije ekonomskih instituta su kako slijedi:

- ograničavaju ponašanje ekonomskih subjekata,
- ekonomišu njihovo vrijeme i napore pri donošenju odluka,
- smanjuju transakcione troškove,
- pomažu prilagođavanje promjenama,
- minimiziraju rizik, neizvjesnost i entropiju,
- omogućuju realizaciju, povezivanje i koordinaciju ekonomskih odnosa, resursa, subjekata i aktivnosti,
- olakšavaju privrednu i međuljudsku komunikaciju i
- pružaju pouzdanu zaštitu od oportunističkog ponašanja.

Osnovni ekonomski instituti (svojina, tržišno regulisanje i državno regulisanje) se dopunjuju s pozitivnim normativnim aktima kojima se propisuju prava, obaveze i oblici dozvoljenog ekonomskog ponašanja, kao i sankcije u slučaju njegovog narušavanja.

Magistralni tranzicioni procesi pretpostavljaju radikalne promjene odnosa i oblika privređivanja, svojine, mehanizama regulacije, političkog i normativnog režima. Oni pretpostavljaju realne i korijenite institucionalne promjene koje će dovesti do ekonomske stabilizacije, rasta i razvoja. U navedenom kontekstu, institucionalizacija istupa kao *opšti okvir*, zajednički imenilac i preduslov svih ostalih promjena. Zato se postsocijalistička tranzicija u suštini može posmatrati kao *institucionalna transformacija* (koja ima inovacioni karakter), u kojoj se ekonomski instituti pojavljuju kao osnova preobražaja i evolucije ekonomskog i društvenog poretka, pri čemu se mijenjaju i usavršavaju oni sami, paralelno sa ostalim društvenim institutima (političkim, pravnim, kulturnim, demokratskim i dr.). Naravno, navedena institucionalna inovacija iziskuje odgovarajuće troškove: jedni su povezani s funkcionisanjem već postojećih ekonomskih instituta, a drugi su neophodni za njihov preobražaj (S. Cheung 1983, s. 38). Neefikasnost mnogih postsocijalističkih privreda u tranziciji može se dobrim dijelom objasniti institucionalnim vakuumom i porastom transakcionih troškova vezanih za adaptaciju na tržišne uslove privređivanja i formiranje novih instituta.

Činjenica da su najveći napredak u tranziciji postigle one zemlje koje su izvršile najveći stepen institucionalnih promjena dokazuje hipotezu da institucionalizacija predstavlja ključni elemenat u strukturi kritične mase svih drugih promjena koje moraju preduzeti zemlje u tranziciji. Pojedine postsocijalističke zemlje koje su neselektivno primjenjivale makroekonomske recepte institucionalno i ekonomski razvijenih privreda u uslovima neodgovarajuće mikroekonomske sredine i neizgrađenog institucionalnog ambijenta zahvatila je duboka ekonomska i društvena kriza. Ekonomska stvarnost razvijenih zemalja najbolji je pokazatelj u kojoj mjeri formiranje efikasnih ekonomskih instituta omogućuje racionalnu alokaciju resursa i privređivanje koje je na fonu održivog razvoja.

Na prioritetni značaj razvijenosti instituta i njihove raznovrsne strukture za ekonomski i društveni razvoj pojedinih zemalja davno su ukazali D. North i R. Thomas. Odsustvo ekonomskog rasta i razvoja oni su objasnili neefikasnošću (ili nepostojanjem) većine institucionalnih struktura, prvenstveno struktura prava svojine (1973, p. 2). Značaj instituta i institucionalne konkurencije potencirali su mnogi autori. Institucionalna razvijenost je postala jedan od osnovnih i univerzalnih civilizacijskih *kriterijuma progresu*. Ona podrazumijeva izgrađenu institucionalnu sredinu (skup osnovnih političkih, pravnih, socijalnih i drugih pravila kojima se regulišu ekonomske aktivnosti) i postojanje institucionalnog dogovora, kojim se regulišu načini saradnje i/ili konkurencije između ekonomskih subjekata. Posebno je u dijelu instituta svojine značajna zaštita i specifikacija prava svojine na resursima i rezultatima njihovog korišćenja, jer je to osnov svake ekonomske djelatnosti i pretpostavka stimulansa za efikasno korišćenje resursa (H. Demsetz 1967, p. 347). Mnogi autori su dokazali značaj zaštićenosti prava svojine na ekonomski rast i investicije (S. Knack, P. Keefer, P. Mauro, R. Barro, J. Svensson).

2. Tokovi i ograničenja postsocijalističke institucionalizacije

Neke postsocijalističke države tranzicije nijesu uspjele da u toku petnaest godina elimini-

šu i/ili reformišu stare i izgrade nove efikasne ekonomske institute. Mnogi ekonomski i neekonomski faktori su uticali na usporavanje procesa tranzicije, ali su posebno negativan uticaj imali *sporost i parcijalnost* u sprovođenju institucionalnih promjena. One su se u ekonomskoj ravni svodile na demontažu socijalističkih mehanizama upravljanja privredom, napuštanje administrativnog državnog regulisanja (cijena, faktorskih dohodaka, obima proizvodnje, izbora privrednih subjekata i sl.) i izgradnju tržišnih metoda privređivanja, motivacije i konkurencije, savremenih instrumenata makroekonomske politike i preduzetničkog ambijenta sa dominantnom ulogom privatne svojine.

U svim uspješnim postsocijalističkim zemljama tranzicije (Mađarska, Češka, Poljska, Slovenija), ali u značajnoj mjeri i u socijalističkoj Kini (posebno u njenim ogromnim slobodnim zonama), realne institucionalne promjene su bile akcelerator formiranja konkurentne, pluralističke, otvorene i zrele tržišne privrede kao strategijskog cilja tranzicije. Uopšteno govoreći, u ostalim zemljama je došlo do određenih pozitivnih promjena, pri čemu je možda najvažnije prihvatanje *neophodnosti promjena* uopšte i institucionalnih promjena posebno. U uslovima nesistemnosti, odnosno organizacionog, institucionalnog i normativnog vakuuma, nije ni bilo moguće na brzinu formirati efikasne ekonomske institute. Naravno, u mnogim zemljama strukture vlasti to vjerovatno nijesu iskreno ni željele, pa zato ni pokušavale da ostvare. Oklijevalo se u prevazi- laženju institucionalne nerazvijenosti, što je doprinijelo reprodukciji i produbljivanju opšte krize. Nerazvijenost instituta onemogućila je djelovanje *institucionalne konkurencije* - ključnog promotera ekonomskog razvoja. Transformacija neefikasnih i stvaranje novih instituta iziskuje visoke troškove i odlučnost. Umjesto usavršavanja institucionalne strukture, uspostavljeni su mnogi (čini mi se, ipak, *rekombinovani*) oblici kvazi-institucionalnih odnosa (paternalizam, monopolizam, lobizam, socijalna patologija, siva ekonomija, rentno-orijentisano ponašanje, dominacija politike nad ekonomijom i sl.). Donošenje brojnih zakona i drugih regulativa koji u praksi nijesu sprovedeni samo potvrđuje da se institucionalizacija više *imitirala* nego realno sprovodila.

Da bi bile uspješne, *institucionalne promjene* se moraju odvijati sinhronizovano, paralelno (istovremeno) i povezano, jer su uspješni i razvijeni ekonomski instituti komplementarni. Forsirano izolovano razvijanje bilo kojeg instituta na račun ostalih vodi ekonomske reforme u ćorsokak. Dominacija *institucionalnog monizma* (misli se prvenstveno na tržišno regulisanje) izazvala je nesagledive tranzicione posledice, koje su evidentne na mnogim poljima. Pojedina tržišna ograničenja (monopolska vlast, društvena dobra, spoljni efekti, nefunkcionalno državno regulisanje, fijasko tržišta, asimetrične informacije) pogodovale su procvatu nekontrolisanog tržišta, koje nema nikakve sličnosti s institutom efikasnog tržišnog regulisanja. Dobar pokazatelj lošeg kvaliteta tržišnih odnosa i *imitacije institucionalnih promjena* u zemljama postsocijalističke tranzicije su nizak životni standard, socijalno raslojavanje, slab ukupni sistem motivacije, nezaposlenost, pad proizvodnje i svih ekonomskih pokazatelja (tzv. "transformacioni pad" – izraz J. Kornaia), raširena socijalna patologija, nedovoljna vladavina prava, itd. Mnoge od navedenih pojava se i dalje reprodukuju u pojedinim postsocijalističkim zemljama.

Navedeni fenomeni su pogodovali stvaranju *para-instituta*, koji su imali destruktivno dejstvo na valorizaciju privrednih resursa i objektivno onemogućili realnu institucionalizaciju, pa čak i institucionalnu adaptaciju. Izostala je *institucionalna kontrola*, koja podrazumijeva široke društvene interese i objektivne regulatore (za razliku od partijske kontrole, koja počiva na uskim lobističkim interesima i subjektivnim regulatorima ponašanja). Formirani su razni oblici *kvazi-institucionalnih odnosa* (paternalizam, monopolizam, lobizam, socijalna patologija, siva ekonomija, rentno-orijentisano ponašanje, dominacija politike nad ekonomijom i sl.). Sve je to skupa bila klasična uvertira za jačanje *specifičnih oblika kontrole* ekonomskih tokova od strane nomenklaturno-lobističkih klanova, fabrikovanih iz manje-više vladajućih partijskih krugova i njihovih lobista (tzv. *meta-institucionalizacija*). Takvi oblici kontrole svojom organizovanom i razgranatom mrežom interesnih neformalnih instituta¹ pokušavali

1 Opšteprihvaćeni, rutinski stereotipi i norme ponašanja,

su da podčine većinu oblasti života (nijesu mi poznate analize o stepenu uspješnosti takvih težnji, ali su pojedini "rezultati" vidljivi golim okom i nesporni). Jednostavno rečeno, pojedini »igrači« i njihove »veze« dominirali su nad institutima kao pravilima igre, što je deformisalo i redukovalo ekonomsku stvarnost i opštu institucionalnu strukturu. U cijelom periodu tranzicije je bilo primijetno donošenje ekonomskih odluka na makro i mezo nivou pod pritiskom i uticajem moćnih administrativno-birokratskih grupa (A. Mc Auley, 1991, s. 26). To je, naravno, u direktnoj suprotnosti s preporukom Nobelovca J. Buchanana da »dobra igra više zavisi od dobrih pravila nego od dobrih igrača« (prema: V. Drašković 1997, s. 5).

Meta-institucionalizacija je, dakle, značajno kočila realne institucionalne promjene. Ona je objektivno težila stvaranju *nad-instituta*, koji su u organizacionom smislu veoma slični tzv. totalnim institutima sa spoljnom kontrolom². Kao što sam pokazao, formiranje efikasnih ekonomskih instituta blokirale su barijere svakojakog karaktera, koje su onemogućavale institucionalnu i svaku drugu *konkurenciju*, posebno u ključnim domenima pristupa resursima. Zbog toga se u brojnim slučajevima umjesto institucionalizacije sprovodilo nasilje nad njom. Dokazi su previše i svuda vidljivi. Na primjer, karakter i razmjere aktuelnog biznisa (i bogatstvo novokomponovanih biznismena), kao i karakteristike tržišta koji on kontroliše, uglavnom su više zavisile od nomenklaturnog nivoa s kojim su odgovarajući kvazi-preduzetnici u sprezi, i/ili od stepena zaobilaženja zakonske regulative, nego od njihove preduzetničke sposobnosti.

Realne institucionalne promjene blokirane su i drugim ograničenjima, od kojih ću u nastavku navesti samo neke koje po svom značaju i stepenu negativnog uticaja to apsolutno zaslužuju. Institucionalizacija je sprovedena sporo i neadekvatno, sa lako uočljivim sociopato-loškim i pragmatско-interestnim predznacima i motivima, čiji su rezultati doprinosili dezor-

ukorijenjeni u individualnoj i društvenoj svijesti, koji regulišu skrivene i polulegalne poslove.

² Pod totalnim institutima A. Goffman (1968, p. 41) podrazumijeva mjesto stanovanja i rada velikog broja individua koji zajedno žive, odvojeni su od spoljnog svijeta na duži period i svi aspekti života su im podvrgnuti eksplicitnoj kontroli (bolnice, zatvori, internati, vojne kasarne i sl.)

ganizovanosti, demotivisanosti i apatiji većine ekonomskih subjekata i monopolско-lobističkom bogaćenju manjine u sumnjivim poslovima. Institucionalne promjene su vremenski, strukturno, kvalitativno, kvantitativno i funkcionalno značajno zaostajale za drugim tranzitivnim promjenama, umjesto da budu njihov oslo-nac, stimulans i garant. Poznato je da D. North insistira na vremenskom skladu institucionalnih promjena (1994, p. 79), jer se na taj način povećava propulzivna moć svih ostalih promjena, od kojih su mnoge izmakle kontroli ili su bile samo retoričkog karaktera. Postojao je veliki raskorak između formalno uspostavljenih ekonomskih instituta i suštinskog ekonomskog ponašanja, koje je bilo daleko od regularnih normi.

Pokušavalo se sa formiranjem ekonomskih instituta uglavnom ad hoc, na brzinu. Smatra se da su od brzine institucionalizacije (koja neminovno nosi pečat formalizma) mnogo značajniji njen kvalitet, adaptibilnost i uspješnost djelovanja (regulisanja). Institucionalizacija je sprovedena nedovoljno ambiciozno i pogrešno, bez prave strategije i uz interesne ambicije njenih kreatora koji bi se mogli nazvati »tržišnim neoboljševicima³«. Praksa je pokazala da nikada i nigdje nije bilo moguće na brzinu, teološkom zamjenom ciljeva i sredstava ili »šok terapijom« srušiti stare institute, koji su dugo egzistirali, i izgraditi nove i efikasne.

3. Analiza državnog regulisanja

U početnoj etapi formiranja tržišta, u svim postsocijalističkim zemljama tranzicije, veliki broj firmi nalazio se u državnoj svojini, sa ukorijenjenom psihologijom a) *paternalizma* raznih oblika, koji su se svodili na zahtjev državi da je obavezna obezbediti sve članove društva sredstvima neophodnim za život i b) *egalitarizma* (shvatanje socijalne pravednosti kao jednake raspodjele između svih članova društva).

Ekonomiste su odavno pokušavali da utvrde zadovoljavajući način na se u sistemu tržišnog privređivanja može obezbijediti saradnja i zajedništvo između slobode izbora pojedinaca i

³ U smislu: jedno pričati, drugo raditi a treće misliti.

kolektivnih interesa⁴. Milton i Rose Friedman su navedenu dilemu formulisali drugačije: kako se može ograničiti institut državnog regulisanja, a da država i dalje uspješno obavlja svoje suštinske ekonomske funkcije? Zaključili su da jednoznačan odgovor nije moguć, posebno kad se ima u vidu činjenica da do usaglašavanja ne može doći na dobrovoljnim osnovama, već samo ako se zadovolje interesi i jedne i druge strane, kao što je to npr. slučaj kod razmjene (1996, ss. 19-25). Praksa razvijenih, postsocijalističkih i ostalih privreda je pokazala da je dobrovoljna razmjena samo potreban, ali ne i dovoljan uslov za ekonomsku slobodu: za nju su još potrebni pravna država, demokratija i razvijena institucionalna sredina

U početnoj fazi tranzicije nekritički se smatralo da je za formiranje tržišne ekonomije dovoljno srušiti kontrolne i upravljačke mehanizme socijalističkog sistema, privatizovati državnu imovinu i sprovesti standardne mjere makroekonomske liberalizacije i stabilizacije. Praksa je pokazala da nije lako stvoriti *kritičnu masu* instituta koji su potrebni za stabilnost sistema na mikro i makro nivou. Pogrešno je valorizovan strateški značaj institucionalnog aspekta tranzicije i njegova prioritarna uloga u odnosu na ekonomsku politiku. Samodovoljnost institucionalno neutemeljene ekonomske politike nije mogla u dugom roku riješiti probleme nezaposlenosti, pada proizvodnje i svih ekonomskih pokazatelja, pauperizacije, imovinskog raslojavanja stanovništva, motivisanosti, itd. Odnos ekonomske politike i instituta može se posmatrati i u svijetlu činjenice da je prva veoma sklona konjunkturalnim kolebanjima i pritiscima raznih interesnih formalnih i neformalnih grupa (posebno političko-partijskih).

Brojni socijalistički balasti kao što su: naslijeđena sklonost prema mekoj budžetskoj politici, paternalizmu, minimalnim standardima sigur-

4 Uspješna modernizacija u svim razvijenim privredama podrazumijeva institucionalno kombinovanje i komplementarnost slobodne tržišne inicijative i državne intervencije, jer u dugom roku ne smije postojati velika konfliktnost ciljeva i principa ekonomske efikasnosti i socijalne pravednosti, pošto nedostatak druge prije ili kasnije dovodi do gubitka prve autori (vidi npr. J. Eatwell et al. 1995). Ističe se da "čak i liberali koji preferiraju državu s minimalnom funkcijom 'noćnog čuvara' smatraju da država ima zadatak da osigurava izvesne pozitivne slobode" (Ekonomika br. 5-6/ 1997, s. 167).

nosti i državnim garancijama, uplitanje državno-političkih organa u donošenje privrednih odluka i sl., takođe nijesu prevaziđeni. Reforma monetarnih, poreskih, spoljnotrgovinskih i antiinflacionih instrumenata u većini zemalja tranzicije nije uspješno sprovedena, tako da se ključni segment državnog regulisanja nije funkcionalno prilagodio tržišnim principima i zahtjevima (V. Drašković 2000, s. 123). Pored toga, primijetan je enorman raskorak između kasno usvojene pravne regulative i njenog slabog primjenjivanja u praksi.

Reforme monetarnih, poreskih, spoljnotrgovinskih i antiinflacionih instrumenata su formalno stalno najavljivane i zakonski sprovedene, ali bez njihove adekvatne primjene u praksi ključni segmenti državnog regulisanja se nijesu mogli funkcionalno prilagoditi propagiranim tržišnim principima i zahtjevima (V. Drašković 2000, s. 123). Zabilježen je i raskorak između kasno usvojene pravne regulative i njene slabe primjene u praksi. Ishitreno su uništavani osnovni socijalistički elementi i mehanizmi instituta državnog regulisanja, a novi ne samo da se nijesu stvarali i razvijali, nego čak nijesu ni zaživjeli u svojim osnovnim funkcijama. Brzo i beskrupulozno urušavanje državne svojine i njeno pretakanje u privatno vlasništvo dovelo je, posledično, do slabljenja *državnog regulisanja*⁵, što je doprinijelo smanjenju upravljivosti osnovnim polugama privrednog sistema, povećanju njegove nesistemnosti, kriminalizaciji ekonomije i uporednom širenju kvazi-institucionalizacije. Institut državnog regulisanja nije

5 Teorija prava svojine je, smatraju njeni predstavnici, nepotpuna bez teorije države, jer je *država* najvažnija i najmjerodavnija "agencija" za specifikaciju i zaštitu prava svojine. Pa ipak, oni priznaju da još nijesu uspjeli da razrade zadovoljavajući teorijski model države. Odnos instituta tržišta i privatne svojine, s jedne, i državnog regulisanja i državne svojine, s druge strane, je paradoksalan: za normalno funkcionisanje i zaštitu instituta privatne svojine i tržišta potreban je mehanizam koji se zasniva na principima centralizacije i kolektivne svojine. Država kao društveni institut obezbjeđuje slobodan promet dobara (resursa, roba, usluga, informacija) na integralnom tržištu, ali i proizvodnju i promet onih roba i usluga koje tržište nije u stanju da obezbijedi. Pa ipak, H. Nutzinger pravilno primjećuje sledeće: "Postoji odavno ukorijenjeno podozrenje da vantržišna raspodjela privilegija po principu 'jedan čovjek - jedan glas' dovodi do konflikta između načina organizacije političke i ekonomske oblasti društva" (1982, s. 174).

reformisan na pravi način, niti se prilagođavao brzim, ponekad turbulentnim promjenama ekonomske stvarnosti. Zbog svega toga, on nije uspio da svojim korektivnim djelovanjem »odozgo« pospješi razvoj ostalih ekonomskih instituta (tržišnog regulisanja i svojine), koji su se zasebno, monistički i nekontrolisano razvijali, i koji preko motivacije i preduzetničke inicijative djeluju »odozdo«. Pored toga, kolektivistički mentalitet naroda u odnosu prema vlasti nije prevaziđen, niti je mogao biti prevaziđen u uslovima suficita vlasti i deficita pravne države. Čak naprotiv, on je veoma pogodovao širenju monopola povlašćenih partijsko-nomenklaturnih i njima bliskih lobističkih struktura, kao i metastaznom narastanju kriznih posledica koje iz toga proizilaze (posebno dominaciji monopolskih ponašanja i netržišnog odlučivanja, koji ne samo što guše institut tržišnog regulisanja, konkurenciju i preduzetništvo, nego i formiraju sisteme efikasne svojinske strukture).

U sklopu ove analize potrebno je ukazati na značaj u ulogu državne svojine i odgovarajućeg instituta državnog regulisanja. *Privatna svojina*, shvaćena zajedno sa svim svojim objektivnim ograničenjima, dokazala je svoje nesporne i brojne prednosti (ali i neke poznate nedostake) u mnogim privrednim sistemima, posebno razvijenih država. Ali, naravno, u postsocijalističkim državama nije trebalo padati u istu grešku (ili: zamku) kao sa državnom svojinom, pa ponovo *stvarati kult*, ovaj put privatne svojine, jer je poznato da je ona bila samo jedan (iako vjerovatno dominantan) od elemenata ukupnog razvojnog sistema (modela) savremenog Zapadnog građanskog društva i odgovarajuće civilizacije⁶. U kontekstu ovog izlaganja je potrebno navesti riječi Karla Polanyi-a iz 1944. godine: "Put ka slobodnom tržištu je prokrčen i održavan otvorenim ogromnim naporima dosljednog, centralizovanog i kontrolisanog intervencionizma". Pored toga, isti autor je napisao: "Slobodno tržište u današnjim razvijenim zemljama uopšte se nije formiralo samo po sebi (dakle 'nevidljivom rukom' – prim. V. D.), nego

6 Ne smiju se zanemarivati kultura, radne navike, dostignuti nivo industrijskog razvoja, način regulisanja ekonomije, velika ulaganja u nauku, pravna regulativa, demokratski dometi i tradicije, ekonomske i druge slobode, partijski pluralizam, razvijenost ekonomskih, pravnih i drugih instituta i sl.

je pri tome odlučujući uticaj imala država, koja je uništila korporativna i mnoge druga feudalna ograničenja tržišne slobode" (1990, p. 17). Analize značaja i uticaja savremenog državnog regulisanja u razvijenim državama je takođe trebalo uvažavati, ali – postsocijalistički "reformatori" to nijesu uradili. Čini se da je odgovor na pitanje: zbog čega? koliko god bio kompleksan, ipak, dovoljno jasan, ali njegova elaboracija prevazilazi potrebe i granice ovog rada.

Umjesto direktnog odgovora na postavljeno pitanje, konstatovaću samo nesumnjivu činjenicu da je privatizacija *potreban* i *nepovratan proces*, ali je u literaturi diskutabilno ne samo pitanje njene *brzine* i *radikalnosti* (preferiram gradualizam), nego i njene *pravednosti* i, posebno, *načina njenog sprovođenja*, koji mnogim autorima (kojima se pridružujem) liči na *grabeški*⁷, zbog čega se i upotrebljava izraz "*pri(h)vatizacija*". Jasno je da se privatizacija morala sprovoditi u skladu s određenim pravnim i ekonomskim *kriterijumima*, od kojih su vjerovatno najvažniji *zakonitost* i stvaranje *realnih uslova* za povećanje efikasnosti privređivanja (i slobode). To bi trebalo da isključuje, po logici stvari, mogućnost i potrebu stvaranja *nove dogme* o tobože apriorno većoj efikasnosti privatne svojine od državne. Apsolutizovanje prednosti i moći privatne svojine (takođe institucionalni monizam) postalo je realnost u mnogim postsocijalističkim zemljama, koje je u manjoj ili većoj mjeri doprinijelo stvaranju pomenutog kulta, a samim tim i mnogih praktičnih *devijacija državnog regulisanja*, koje su dostigle do neželjenih i neslućenih razmjera. Nijesu ni po kojem osnovu sporne želje i očekivanja od privatizacije i prateće institucionalizacije da *oslobode preduzetničku inicijativu*, koju je gušio socijalistički način proizvodnje. Međutim, brojne analize privatizacije pokazuju da ona *nije dovoljan uslov* efikasnosti (R. Millward & M. Parker), nego su njihovi osnovni promotori *konkurencija* (Kay-Thompson), *popoljšanje menadžmenta* (W. Baber) i/ili *efikasnije državno regulisanje* (C. Price) – prema: B. Kovač 1991, s. 306. Međutim, u uslovima redukovano djelovanja instituta, mnogo više je

7 Prilika je da se napravi diferentia specifica od izraza "grabeška država", jer ništa nije država "ugrabila", nego su od nje pojinci i grupe "ugrabili".

došla do izražaja činjenica da se "javne politike ne vode samo prema ekonomskim udžbenicima, već i prema dominantnim interesima" (M. Prokopjević 2004, s. 95).

U postsocijalističkim državama u kojima je ekonomski radikalizam (posebno kvazi-liberalizam) sproveden pod sintagmom «slabe države», ostvareni su veoma slabi učinci državnog regulisanja. U literaturi se »slaba država« pominje u raznom kontekstu, i to kao:

- država deficitarna u pogledu korišćenja aparata sile (J. S. Migdal, A. Kohli, V. Shu 1994),
- politička kompeticija se ne reguliše posredstvom pravila izbora, a političari se bore za privatnu rentu (D. Marcouiller, L. Young, 1995, pp. 630-646). Državno i tržišno regulisanje su *dihotomno* suprotstavljani do apsurdna, bez obzira na činjenicu da savremena ekonomska teorija preferira efikasnu državu kao zaštitnika svojinskih prava, garanta realizacije ugovora, institucionalnog i demokratskog poretka, tvorca efikasne infrastrukture i sl.

Ekonomska denacionalizacija i deregulacija je permanentno i smišljeno vršena i korišćena ne samo od strane vladajućih garnitura i njihovih lobista (iznutra), nego je prihvatana i od snaga globalizacije⁸ (spolja). Pri tome je u svim institucionalno-ekonomskim segmentima zanemaren osnovni postulat i temelj na kojem su retorički počivale ne samo tranzicijske reforme, negi i svi uzorni modeli razvijenih zapadnih zemalja: *fenomenologija pluralizma*, odnosno *masovnosti* (privatne svojine, ekonomskih sloboda, preduzetništva i sl.). U praksi se pokazalo da se

8 Mnogi nacionalni regulatori i koordinatori su se u ekonomskoj praksi pokazali manje efikasni u odnosu na nadnacionalne institute, organizacije, transnacionalne korporacije i transnacionalne banke. Dolazi do relativizacije i redukcije nacionalnog suvereniteta i legaliteta, što ne bi smjelo da znači relativizaciju i redukciju instituta državnog regulisanja, nego samo njegovu veću fleksibilnost i strategijsku prilagodljivost novim (brzo mijenjajućim i turbulentnim) uslovima. Konkretno, to nikako ne smije da znači kreiranje ekonomske politike u skladu s nametnutim spoljnim receptima, nego traženje originalnih rješenja koja neće protivrječiti međunarodnim standardima i civilizacijskim dostignućima, ali će imati uporište ne samo u uzornim modelima razvijenih oblika državnog regulisanja, nego i u opstvenim specifičnostima.

istorija ponavlja u dijelu nezaobilazne dominacije politike nad ekonomijom, koju u principu značajno ograničava upravo institucionalizacija, o kojoj se toliko mnogo govorilo i pisalo u postsocijalističkim tranzicijskim državama, a koja je u mnogima od njih tek u povoju, ili se uglavnom pretvorila u svoju suprotnost i pseudo-antinomično određenje.

4. Analiza tržišnog regulisanja

Analizirajući postsocijalističku tranziciju i razvoj instituta tržišnog regulisanja s pozicije petnaestogodišnje vremenske distance, može se zaključiti da je bilo mnogo više retorike nego što se stvarno radilo na kreiranju punokrvnog, konkurentnog i razvijenog tržišta. Nijesu formirani mnogi tržišni instituti, čak ni njegovi osnovni segmenti, niti su se značajnije unaprijedile tržišna infrastruktura i kultura. Umjesto postepenog jačanja nekih složenijih segmenata integralnog tržišta (tržišta faktora proizvodnje, finansijskog i valutnog tržišta, berzi i sl.), zaživjeli su i ukorijenili se razni tržišni supstituti, mutantne i pseudo-tržišne strukture, koje samo imitiraju tržišnu infrastrukturu: od buvljaka (koji su bili u funkciji preživljavanja većine stanovništva), preko crnog, sivog i kvazi tržišta, do monopola (koji su bili u funkciji bogaćenja manjine - V. Drašković 2001, s. 69). Pored toga, pretenciozno i nepotrebno su se imitirali pojedini elementi i instituti zapadne tržišne ekonomije (pa čak i neki koji su tamo odavno prevaziđeni!). Naravno, to nije bilo dovoljno za jačanje državnih i korporativnih finansija, formiranje efikasnog tržišta kapitala, povećanje likvidnosti proizvodnog kapitala i rast investicija u realnom sektoru ekonomije. Konkurencija je redukovana na navedene primitivne tržišne strukture, a bogatim monopolistima nije moglo konkurisati pauperizovano stanovništvo, niti široka mreža sitnih uslužnih preduzetnika (servisi, prodavnice, kafići, zanatlije i sl.), koji opstaju na razne načine. Zna se da su ti "načini" uglavnom bili u suprotnosti sa zakonskim propisima (evazija poreza i sl.), ili su se koristile tzv. "rupe" u zakonima, razne privilegije, snalaženja i sl.

Efikasno tržište ne može postojati bez dominantnog učesća specificirane i zaštićene *privatne svojine*, koja je osnov autonomije privrednih subjekata u vršenju slobodnog izbora. Zato je privatizacija fiksirana kao osnovni preduslov za formiranje i efikasno djelovanje ekonomskih instituta. Pa ipak, preobražaj instituta svojine nije sproveden na adekvatan i radikalna način, ne samo vremenski, nego kvalitativno i suštinski. Svojinske promjene su tekle sporo, fiktivno i uglavnom papirološki. One nijesu bile prućene stvaranjem odgovarajućih mehanizama efikasnog i realnog korporativnog upravljanja i kontrole. U nastavku ću pokušati da navedem i analiziram osnovne promašaje i zablude privatizacije u mnogim postsocijalističkim zemljama.

5. Analiza svojinskih odnosa

Teško je sprovesti privatizaciju poslije realizovane grabeške »prihvatacije«, jer ne postoje načini da se konkuriše privilegovano i brzometno obogaćenim biznismenima-monopolistima. Koliko god to paradoksalno zvučalo, bogati monopolisti su »najbolji konkurenti«, što im nije teško u situaciji odsustva efikasnih vlasnika kao masovnog fenomena. Ako se sjetimo mišljenja poznatih ekonomista (Kleina, Stiglitz, Tobina, Leontjeva, Abalkina i dr.) da je konkurencija mnogo značajnija od oblika svojine, kao i činjenice da se tržište ne može zasnivati na uskim svojinskim interesima i redukovanoj konkurenciji, postaje jasno zašto su rezultati privatizacije razočaravajući. Nije slučajno što strani kapital sporo dolazi u zemlje rizika, nezaštićene privatne svojine, nekonkurentnih i primitivnih tržišnih struktura.

Samocijnost privatizacije (kao i tržišta) je bila velika zabluda koja još traje u glavama nekih »reformatora«, a sa njom i privid da je osnovni problem privatizacije u definisanju svojinskih titulara. Teorija prava svojine insistira na jasnom određenju (a ne samo raznovrsnosti prava svojine), zakonskoj zaštiti i stvaranju uslova za njihovu slobodnu razmjenu, u cilju stvaranja stimulativnog ambijenta za efikasno privređivanje. Ciljna funkcija i osnovni kriterijum privatizacije je *efikasnost*. Njen izostanak u tranzicionim uslovima najbolje govori o njenoj neuspješnosti.

Ideja masovne vaučerizacije, koja je politički bila veoma privlačna, tehnički složena, eko-nomski skupa i neizvjesna, izaziva više socijalno-psihološke nego ekonomske efekte (formiranje efikasnih vlasnika). Usitnjena svojina je fiktivna, pasivna, apstraktna i izaziva velike transakcione troškove, tako da se vaučerizacija može lako pretvoriti u neuspješni i skupi eksperiment. Vaučeri kao privatizacioni čekovi nemaju realnu, nego samo nominalnu akcionarsku vrijednost, sa krajnje sumnjivom i diskutabilnom mogućnošću dobijanja buduće dividende (osim za vlasnika kontrolnog paketa akcija). »Istinska privatizacija je gde se ljudima daje nešto«, smatra poznati institucionalista S. Pejović (Ekonomist magazin br. 455, s. 16). Neoinstitucionalna teorija prava svojine negira konzistentnost vaučerizacije svojim preporukama za efikasnu zaštitu i jasnu specifikaciju prava svojine, kao i za stvaranje uslova za njihovu slobodnu razmjenu. Ni jedan od navedenih uslova masovna vaučerizacija ne ispunjava. Pored toga, za razliku od prava svojine, vaučer ne obezbjeđuje slobodan pristup resursima, ne smanjuje rizik i nesigurnost, ne doprinosi formiranju stabilnih očekivanja kod njegovih vlasnika i ne smanjuje mogućnost od raznih ograničenja. Nejasno je na koji način može papirni, elektronski i dr. vaučer postati pravo svojine, kad se zna da ono mora sadržati snop od najmanje pet ovlašćenja od jedanaest iz Honoreove definicije prava svojine, a u tom snopu *sigurnost* je neizostavna. Takođe je diskutabilna (vjerovatno nikakva) šansa vlasnika usitnjenih vaučera u odnosu na vlasnike kontrolnog paketa akcija. Možda se tu i krije tajna vaučerizacije? Da bi odagnali makar elementarne sumnje u pravilnost navedene kritike vaučerizacije, citiraćemo J. Stiglitz: »Najneuspješnije su one zemlje koje su primijenile vaučersku privatizaciju« (Ekonomist magazin br. 42, s. 14).

Dominacijom rekombinovanih oblika svojine, formalne predaje svojinskih prava i raznih sociopatoloških oblika privatizacije (nepravdanih, netržišnih, nezakonitih, špekulativnih, intresno-lobističkih i sl), u uslovima hroničnog deficita domaćeg i stranog kapitala, onemogućena je i usporena realna privatizacija, u koju se moraju uključiti najširi slojevi stanovništva. Čini se da je privatizacija samo dozirana

u mjeri u kojoj je to odgovaralo uskom krugu vladajućih no-menklatura i njima bliskih no-vokomponovanih biznismena. Svi ostali su bili bespomoćni posma-traći, koji su iščekivali odgovor na pitanje: dokle i kuda vodi drastično socijalno raslojavanje i propadanje srednjeg sloja, negativna selekcija, višegodišnje reprodukcije krize, procvat špekulativne trgovine, razvoj socijalne patologije, zapostavljanje proizvodnje i zaposlenosti, degradacija nauke, obrazovanja i morala, itd. Iako ekonomska sloboda ima apsolutne prednosti nad ekonomskom prinudom, iskustvo postsocijalističkih privreda pokazuje da je ekonomska sloboda potreban, ali ne i dovoljan uslov za uspostavljanje efikasnih ekonomskih instituta. Efikasni, razvijeni i fleksibilni privredni instituti mogući su samo u uslovima dominacije efikasnih privatnih vlasnika kao masovne pojave.

Najzad, ponoviću da je praksa pokazala da se privatizaciona infrastruktura u većini postsocijalističkih zemalja izgrađivala na brzinu, najčešće formalizovano (papirološki) i lobistički, a što je možda i najvažnije - bez iskrene želje i namjere (da ne govorimo o strategiji) da posluži formiranju pravednih privatizacionih kriterijuma. U takvoj situaciji nijesu izostali izrazito negativni rezultati (za većinu naroda) i pozitivni (za manjinu, ili, da se izrazimo preciznije i konkretnije - za privilegovane i/ili snalazljive pojedince).

6. Zablude postsocijalističke institucionalizacije

Postsocijalistički reformatori su retorički označili četiri magistralna pravca tranzicije: demokratizacija, privatizacija, ekonomska stabilizacija i institucionalizacija. Njihova realizacija se različito odvijala u pojedinim zemljama, ali je petnaestogodišnja praksa jasno pokazala da je ostvareni stepen društveno-ekonomskog razvoja bio direktno proporcionalan stepenu ostvarenja navedenih magistralnih pravaca. Njihova redukcija i/ili doziranje doveli su do kriza i zastoja u razvoju. U pojedinim zemljama su se, umjesto stvarnih reformi, primjenjivale razne institucionalne imitacije i supstituti, koji su pogodovali formiranju konglomeratne

nesistemnosti (organizacione, institucionalne i normativne). Na taj način je održavan mutantni i rekombinovani privredni poredak, u kojem su paralelno figurisale anahrone strukture bivšeg socijalističkog sistema i rigidni elementi kapitalističkog sistema, koji su davno prevaziđeni na Zapadu.

U nedostatku pozitivnih rezultata, reformskom retorikom se dugo pokušavalo supstituisati razorno dejstvo navedenih kriznih posljedica koje se godinama reprodukuju. U praksi se tržište supstituisalo - monopolima i buvljaci-ma, efikasan privatni sektor - rijetkim bogatašima, motivacija i konkurencija - privilegijama, preduzetništvo - rentno orijentisanim i sivo-ekonomskim ponašanjem, demokratija - partijskim lobiranjem i nepotističkim *log-rolingom*, politički pluralizam - totalitarizmom vladajućih partija i koalicija, instituti - sistemskim i institucionalnim vakuumom, itd. Nije čudo što su u takvoj situaciji nekadašnji (socijalistički) poroci postali ideali, a sprovođenje realnih reformi - utopija.

Često sam objašnjavao zablude državnog regulisanja, tržišnog regulisanja i privatizacije kao osnovnim ekonomskim segmentima institucionalizacije. Neću se ponavljati, ali ističem da ostajem pri svemu što sam ranije napisao o tome. Međutim, potrebno je ukazati na suštinu tih navodnih "zabluda" i njihovu fenomenologiju. Čini mi se da se korijeni navedene problematike mogu tražiti u raskoraku između propagirane institucionalizacije (koja je trebalo da se sprovodi u okviru opštih tranzicijskih reformi) i u praksi forsiranog *jednostanog individualizma* (rijetkih, povlašćenih i netržišno obogaćenih pojedinaca). Kao teorijska platforma tako okarakterisanog individualizma poslužili su krajnje vulgarizovani i redukovani neoliberalni ekonomski recepti, zasnovani na nekritičkom glorifikovanju tržišta, privatne svojine, ekonomskih sloboda, deregulacije i globalizacije.

Pomenuti raskorak se realizuje, manifestuje i širi poznatom metodologijom dvojnih standarda. Posljedice su drastične, ali enormno bogaćenje manjine i siromašenje većine je postalo negativni simbol tranzicijskog perioda. U eri neviđene retorike o tzv. individualizmu i institutima, individualni izbor *u masovnim razmjerama* je bio krajnje redukovani (najče-

šće na preživljavanje), a institucionalizacija je maskiran i imitirana donošenjem brojnih zakona i drugih mjera, blokirana političko-partijskom dominacijom i nikako nije uspijevala da se izdigne iznad jalove vakuumske dimenzije. Sinergističko dejstvo i efikasnost ekonomskih instituta u tranzicijskim uslovima mnogih zemalja su praktično bili utopija. Dužina i dubina krize, sa svim pratećim i pogubnim manifestacijama, dovoljno govore same za sebe, alarmanтно opominju i ukazuju da formulu efikasnog ekonomskog razvoja treba, ipak, tražiti u ekonomiji institucionalnog ponašanja, a ne kvazi-institucionalnih *kočionih faktora*, koji su u značajnoj mjeri sinergistički djelovali i svojim negativnim dejstvima doprinijeli produbljivanju destruktivnih ekonomskih, socijalnih, etičkih i drugih pojava.

Treba napomenuti još jednu zanemarenu istinu (da li zabludu?): ekonomski instituti *ne stvaraju* kategorije novca, cijena, faktora proizvodnje i faktorskih dohodaka, nego samo utiču na efikasniju realizaciju navedenih kategorija i ekonomskih aktivnosti. Pri tome se, takođe, mora imati u vidu da državni instituti vremenski prethode tržišnom procesu, jer su oni agens za specifikaciju i zaštitu prava svojine, kao i stvaranje konkurentskih tržišnih struktura. Navedene činjenice su svjesno ili nesvjesno ignorisane.

7. Uticaj kvazi-neoliberalne retorike

Nedosledna i jednostrana primjena neoliberalnih ekonomskih recepata u pojedinim postsocijalističkim državama tranzicije dovela je do mnogih vulgarizacija i praktičnih zloupotreba. To je posledično dovelo do brojnih *deformacija* (tržišnih odnosa, privrednog ambijenta, konkurencije idr.), *destruktivnosti* (ekonomske politike), *diferenciranja* (stanovništva), *disproporcija* (razvojnih, resursnih i dr.), *dominacija* (povlašćenih pojedinaca), *diskriminacija* (ljudskih i ekonomskih sloboda i prava), *diktiranosti* (monopola), *determinisanosti* (partijsko-političke) i *dualnosti* (primjene dvostrukih standarda). Razradom navedenih posledica može se dobiti model sa uslovnim radnim nazivom "9D". Pseudo-reformatori su zanemarivali navedene drastične posledice svojih nekonzistentnih (po svemu sudeći

interesnih) recepata, pa su čak prvidjeli i nespornu potrebu komplementarnosti ekonomskih sloboda i ekonomskih instituta, a samim tim i moguće *alternativne puteve* kojima se u sistemu tržišnog privređivanja može na zadovoljavajući način riješiti vječiti problem usklađivanja slobode izbora pojedinaca s kolektivnim interesima.

Vulgarizaciju neoliberalnih principa dokazuje nemjerljivi raskorak između napadne retorike (proklamovanje principa tržišne konkurencije) i realne blijede prakse (zanemarivanje konkurencije), kao i surova redukcija tih principa na efikasnost rijetkih pojedinaca (bogate manjine). Na taj način, i teorijski je napravljena nedopustiva *metodološka greška*, jer je ignorisana *fenomenologija propagirane masovnosti* individualnih ekonomskih sloboda kao fundamentalni princip neoliberalizma! Preskakanjem navedene ključne metodološke barijere stvoreni su uslovi za praktično ignorisanje kolektivnih interesa, što se dalje teorijski pogrešno verifikovalo preko njihove pogrešne identifikacije sa uopštenim izrazom "vjera u jednakost", kojim se (vjerovatno) aludira na urušenu socijalističku kategoriju (vidi npr. V. Vukotić 2005, s. 14). To mi liči na klasičan primjer zamjene teza navedenog izraza sa nečim što se u kapitalizmu (koji danas nesporno egzistira kao izrazito mješovita privreda i društvo, u raznim kombinacijama) podrazumijeva i naziva „*jednakost uslova*“ (sticanja privatne svojine, konkurencije, distribucije i razmjene svojinskih prava, itd.). U mnogim postsocijalističkim zemljama je, upravo pod uticajem *institucionalnih imitacija i improvizacija*, izostala toliko potrebna jednakost uslova. Tražeći promjene, narodne mase su ustvari prioritarno tražile jednakost uslova, kako bi se prevazišle socijalističke privilegije, partijski monopoli i uravnilovka. Do kakvih nejednakosti i posledica su doveli tzv. "novi reformatori" - praksa dovoljno indikativno pokazuje.

Umjesto odgovora na pitanja zašto u praksi nema konkurencije (ili je značajno redukovana), ko je sprečava i koji su putevi njenog afirmisanja (smatramo da je suština tog odgovora u realnoj institucionalizaciji), kao spasonosni *razvojni recept* su se nudili apstraktni, uopšteni i magloviti kvazi-neoliberalni (često "šok terapeutski") apeli i preporuke, sadržani u kategorijama ekonomskih sloboda, privatne svojine, preduzetništva i tržišta. Kao da je bilo ko normalan

imao nešto protiv toga da postane ekonomski slobodan, realan vlasnik, preduzetnik i tržišni ravnopravan subjekat! Na žalost, u tom krugu i na svim njegovim pojedinačnim karikama “igrali” u samo rijetki (povlašćeni) pojedinci... U uslovima nedostatka konkurencije i dominacije nametnutih političko-partijskih monopola izostala je realna afirmacija navedenih propagiranih karika, a posebno njihova *fenomenološka masovnost*. Redukovan je ekonomski izbor, a samim tim i ekonomske slobode, privatna svojina je postala privilegija malog broja ljudi koji su se (ne)tržišno obogatili. Sve to je uslovilo malobrojnost efikasnih vlasnika i preduzetnika, a tržišne strukture su se značajno deformisale. To je bila (značajno i ostala) ekonomska stvarnost mnogih postsocijalističkih zemalja, koja pokazuje apsurdnost vulgarizovanih neoliberalnih preporuka, koje su potpuno suprotne modelu realne i poželjne liberalizacije⁹. Naravno, kvazi-reformatori dijele odgovornost i krivicu sa aktualnim strukturama vlasti koje su sprovodile „reforme“ preko institucionalnih imitacija, vulgarizacija i improvizacija. Ne treba zanemariti ni jalove i ponavljajuće akademske diskusije, u kojima često nedostaje minimum objektivne kritičke dimenzije, i u kojima se mnogo više govori o posledicama nego o njihovim pravim uzrocima.

Do čega je realno dovela primjena navedenih receptata? Interesi rijetkih pojedinaca su postali dominantni ne samo nad interesima većine, nego i nad ekonomskim institutima. Istinska (propagirana) liberalizacija je izostala. Iskonske i vrijedne neoliberalne ideje su zloupotrijebljene. Grabeškim metodama privatizacije većina naroda je apsolutno odvojena od privatne svojine (podsjetimo da je prethodno npr. u SR Jugoslaviji na revolucionaran, brzometan i virtualan način izvršena “preraspodjela svojinskih prava” – čini se nezakonitom i neobjašnjivom transformacijom društvene svojine u državnu!).

Neoliberalna mitologija je (vjerovatno) izabrana zato što djeluje ubjedljivo i mesijan-

9 Ona podrazumijeva: širenje tržišta i zdrave konkurencije, rast privatnog sektora i društveno zdravog preduzetništva, realokaciju resursa na najracionalnije alternativne upotrebe, usvajanje najnovijih tehnologija, ekonomiju obima, porast produktivnosti i efikasnosti i sl., uz prateću stabilizaciju i razvijanje institucionalnog i pravnog poretka.

ski na stanovništvo u dijelu vjere i nade u više slobode, privatne inicijative, privatne svojine i odgovarajuće motivacije i efikasnosti. Kao da se zaboravilo da je svaka mitologija u principu iracionalna, a da ekonomski izbor počiva na racionalnom ponašanju.

Polazeći od ranije navedenih stavova K. Polanyi-a, teorijskih shvatanja mnogih drugih autora koji ukazuju na manji ili veći značaj ekonomske uloge savremene države, kao i savremene prakse najrazvijenijih država koja je najrigorozniji i najbolji verifikator, smatramo da riječi bivšeg poljskog vicepremijera i ministra finansija u periodu od 1994-1997. G. Kolodka djeluju veoma uvjerljivo: “Vlada može da uspe ili ne uspe, ali ne može da se povuče. Onaj ko treba da se povuče jeste neoliberalizam kao ekonomska teorija, a specijalno kao ekonomska politika”. Uviđajući da “tržište greši više nego država”, on dalje navodi da očekuje da će neoliberalizam kao ekonomska ideologija i politika uskoro postati irelevantan, a posebno, kako kaže, “posle šteta koje je ova ekonomska misao i politika prouzrokovala u poslednjoj deceniji dvadesetog veka” (1998, s. 297).

Pa ipak, isti autor se oštro suprotstavlja pristupu prema kojem je najbolja politika – nemati nikakvu politiku. On relativizuje dilemu “šok terapija”¹⁰ (tržišni radikalizam) ili gradualizam izjavom da je suština privrednog oporavka i uspjeha u Poljskoj bila u efikasnosti politike (makro-ekonomske - prim. V.D.) podržane valjanim *institucionalnim aranžmanima*. Ti aranžmani su doprinijeli efikasnosti privredivanja, jer ništa ne bi pomogle pretpostavke da će tržište “sve samo da uradi”. U tom smislu, G. Kolodko navodi jedan poljski vic koji dobro ilustruje suštinu ovog pitanja i predstavlja kritiku isključivosti instituta državnog i tržišnog reulisanja: “Koliko je eksperata potrebno u centralno-planskoj ekonomiji da se zameni jedna sijalica? Tri. Jedan radi na planu, drugi zamenjuje sijalicu, a treći piše izveštaj o tome. Koliko eksperata treba tržišnom režimu? Nijedan. Tržište¹¹ će to samo da uradi.” (Ibid., s. 298).

10 U ovom kontekstu je značajno navesti dilemu Nobelovca J. Stiglitz-a: da li bi prilagođavanje ponašanja (misli na tranzicijsko - prim. V.D.) bilo uspješnije kad bi promjene bile sporije (gradualističke) umjesto što se primjenjuju radikalne mjere? (prema: B. Stojanović 2001, s. 46).

11 Savremeno tržište je jednako daleko od njegovih ap-

Ubijeden sam da većina zabluda postsocijalističke “institucionalizacije” i “liberalizacije” potiče iz nekritičke i neselektivne primjene pojedinih recepata iz navodne neoliberalne¹² ekonomske kuhinje, čiji se naziv često interesno koristi i manipuliše, uz sasvim drugačiju primjenu i namjeru (može se slobodno reći – *zloupotrebu*). Radi se o pojedinim apstraktnim, često apsolutističkim receptima primamljivog i virtualnog karaktera. Mogućnost njihovog realnog ostvarenja je na najbolji način demistifikovala globalizacija, a ništa manje i praksa postsocijalističke tranzicije. Sve je to dovoljno da se savladaju dosadašnje poučne lekcije, koje u suštini nijesu teške, ali je teško, kako izgleda, savladati *gravitaciju sopstvenih interesa*. Jedino na taj način se mogu tumačiti razna opravdanja grešaka koja se oslanjaju na neoliberalnu ekonomsku retoriku. Uostalom, može li bilo ko da negira realno dejstvo ekonomske (i mnoge druge) politike dvojnih aršina, u kojoj se protekcionizam (prema narodnoj većini, tj. prema sopstvenom narodu) pojavljuje kao *antinomija* propagiranom navodnom zalaganju za ekonomski neoliberalizam, koji uopšte ne liči na odgovarajući teorijski koncept, koji je u suštini pozitivan? Navedimo da po prednjem npr. profesor Lj. Madžar s pravom ističe da “ni oni najrazvijeniji nisu toliko liberalni kao što na prvi pogled izgledaju” (2003, s. 42). Mnogi drugi autori (vidi npr. J. Eatwell, M. Ellman, M. Karlsson, M. Nuti i J. Shapiro, 1995) takođe ističu da uspješna modernizacija u svim razvijenim privredama iziskuju *kombinovanje* slobodne inicijative i državne intervencije, jer u dugom roku ne smije postojati velika konfliktnost ciljeva i principa ekonomske efikasnosti i socijalne pravednosti, pošto nedostatak druge prije ili kasnije dovodi do gubitka prve.

U monografiji iz 2005. postavio sam više pitanja kvazi-neoliberalnim ekonomistima-retostraktnih teorijskih modela koliko i od hayekovsko-friedmanovskog ideala.

12 O savremenom značenju riječi liberal i liberalizam vidjeti u članku: “Liberalizam danas”, *Ekonomika* br. 5-6/1997, ss. 166-8 (pruzeto iz: *The Economist*, 21.12.1996, pp. 17-9), u kojem se analiziraju i granice sloboda. Konstatuje se da “čak i liberali koji preferiraju državu s minimalnom funkcijom ‘noćnog čuvara’ smatraju da država ima zadatak da osigurava izvjesne pozitivne slobode” (s. 167).

ričarima, odnosno alibi ekonomskim liberalima (kvazi-reformistima), ali do danas nijesam dobio nikakav odgovor. Zato ću ponoviti neka od tih pitanja:

- Kad se nekritički propagiraju privatni interesi, privatna svojina, privatna inicijativa, ekonomske slobode i sl. – da li se misli samo na sopstvene interese i slobode uskog kruga ljudi (koje su pojedinci zaista i ostvarili), ili na te kategorije kao univerzalni fenomen (što svi žele, ali većina ne može ostvariti)?
- Koliko ima veze pojedinačna pohlepa (nagon) za bogaćenjem s ekonomskim liberalizmom u pravom smislu riječi?
- Jesu li u proteklom tranzicijskom periodu za sve (ili bar za većinu) važili isti uslovi – oni isti koji su važili za neke (za manjinu), tj. da li je bila omogućena „jednakost mogućnosti“ (izraz M. & R. Friedman 1996, s. 168)?
- Da li su monopolska sloboda (djelovanja) i svojina obezbijedjeni na račun tuđih ekonomskih sloboda (narodnih nesloboda)?
- Da li je ono što nazovi “ekonomske liberalne” (alibi-reformiste) razdvaja od liberalizma mnogo veće od onoga što ih spaja s njim?
- Da li su nazovi “ekonomski liberali” zaboravili šta su to realne ekonomske slobode?
- Da li narod treba da uživa ekonomske slobode, ili samo da sluša i čita o njima, i to od onih koji su se već “nauživali” tih sloboda?
- Da li su ekonomskom liberalizmu kao respektivnom i ozbiljnom pravcu ekonomske misli potrebni “spasiteljski” ekonomski liberali, i zašto se istinski predstavnici tog značajnog i uvaženog ekonomskog pravca ne oglase i ograde od njene pseudo-afirmacije, odnosno vulgarizacije?
- Da li je opravdan bilo koji oblik i proces privatizacije (a posebno realizacija ekonomskih sloboda rijetkih pojedinaca - umjesto slobode za sve), kojim se vrši nasilje nad političkim, socijalnim, pravnim, etičkim i ekonomskim interesima građana?

- Mogu li pseudo-reformatori dokazati da im preporuke nijesu bile paradoksalne i pogubne u razmatranom postsocijalističkom periodu tranzicije?

8. Uticaj globalizacije i sličnosti sa njom

Kad se razmatra uticaj globalizacije na tranziciju, ili preciznije: globalne tranzicije na postsocijalističku tranziciju, uočava se njihova relativna vremenska podudarnost. To je jedna od nekoliko rijetkih i formalnih »sličnosti« ova dva procesa, pored njihove nepovratnosti, nezauzastavljivosti, aktuelnosti i protivrječnosti. Radi se o dva paralelna i ključna savremena svjetska procesa, koji se, ipak, po mnogo čemu kvalitativno i kvantitativno razlikuju. Suštinske razlike proizilaze iz različitih tradicija, istorijskog kontinuiteta, mentaliteta, vrijednosnih kriterijuma, institucionalnih rješenja, demokratskih i civilizacijskih dostignuća i startnih razvojnih pozicija. Osim toga, globalizacija vodi razvijene u postindustrijsko društvo, a tranzicija još ne uspijeva neke svoje aktere dovesti ni u industrijsko društvo.

Pitanje *uticaja* globalne tranzicije na postsocijalističku je veoma kompleksno, ima puno smisla, ali je ta previše hipotetična, tako da je nećemo detaljno elaborirati, iako ta dva procesa imaju mnogo dodirnih tačaka i uzročno-posljedičnih veza. Naravno, uticaj je isuviše jednosmjernan, jer je postsocijalistička tranzicija objektivno i snažno uslovljena globalnim procesima, možda čak u istoj mjeri koliko i sopstvenom krizom.

Umjesto planirane, stratezijski promišljene i široko odobrene globalne transformacije, stare socijalističke navike su u pojedinim zemljama prevagnule: opet se subjektivistički, voluntaristički, improvizatorski, retorički i palijativno »rješavala« postsocijalistička transformaciona kriza. To je presudno uticalo na brojne negativne rezultate i posledice. Propagirane slobode i bolji život je suštinski dobila manjina. Većina je takođe dobila neke demokratske slobode: slobodu političko-partijskog, pluralističkog i biračkog izjašnjavanja (koja se ponekad ostvaruje pod partijskim pritiscima), kao i slobodu bavljenja špekulativnim djelatnostima radi

preživljavanja, slobodu čekanja u redovima za deficitarne proizvode, slobodu čekanja posla (dakle, »slobodu« od zaposlenosti, a samim tim i slobodu od posjedovanja novca, privatne svojine i sl.). Imajući u vidu da se bez novca i kapitala ne može biti preduzetnik, niti se bilo kome može konkurisati, ogromna većina naroda je suštinski bila *oslobođena* od većine ekonomskih sloboda (preduzetništva, konkurisanja, svojine, kupovine mnogih, a posebno luksuznih artikala, i sl.), jer joj je *ekonomski izbor* dramatično redukovan na održavanje biološkog minimuma. Ako je tačno, kao što mnogi ugledni autori tvrde, a praksa ponekad potvrđuje, da globalizacija nameće svoju logiku malima, nemoćnima i nerazvijenima, onda ona ima još jednu sličnost sa postsocijalističkom tranzicijom – *nametalnje* grabeške logike širokim nezaštićenim slojevima narodnih masa.

U uslovima institucionalne i druge nesistemske, došlo je do »*transformacionog pada*« - opadanja svih ekonomskih pokazatelja (izraz J. Kornai-a). Tražeći *promjene*, niko nije vjerovao u mogućnost takve bolne i rušilačke ekonomske, socijalne, moralne i razne druge degradacije. Međutim, razvojna evolucija ne poznaje, niti potvrđuje skokovitost. Postsocijalistička institucionalizacija se osvarivala u uslovima postojanja svakojakih barijera ideološke, političke, etičke, systemske, ekonomske, svojinske, socijalne, kulturne, mentalne i vrijednosno-kriterijumske prirode. Prilagođavanje tržištu, preduzetništvu, privatnoj svojini, fleksibilnom državnom regulisanju, demokratiji i drugim vrijednostima kapitalističkog sistema obavljano je na brzinu, improvizacijama, bez reda i načina, bez taktike i strategije, bez uvažavanja tuđih uzornih modela i sopstvene specifičnosti.

Narodi postsocijalističkih zemalja su brzo slomili skoro sve čemu su se decenijama klanjali, a posebno institut državnog regulisanja. Odavno se, međutim, mnogi nostalgичno klanjaju nad onim što su nekada imali. Naravno, sasvim je jasno je da je u pravu L. Csaba, koji piše da socijalizam nije valjao i da je »upravo pad inicirao tranziciju, a ne obratno, tako da su systemske promjene jedini mogući izvor rasta« (1995, ss. 13-5). Ali, tranzicija je mnogima većini zadala još veće probleme i dovela do daljih deformacija. Uništene su socijalističke dogme,

a na njihovo mesto su se pojavile druge, s neizvjesnim rokom trajanja i poremećenim vrijednosnim kriterijumima. Osnovni metod prelaza bila je neselektivna, nepostupna, nepripremljena, neorganizovana i nedоследna "šok terapija", koja je u izboru prioriteta teleološki zamijenila ciljeve (izlazak iz krize, ekonomski rast, efikasnost) sredstvima (liberalizacija, privatizacija, demokratizacija, institucionalizacija, stabilizacija). Praksa je ubjedljivo pokazala da nije moguće na taj način, u jakobinskom stilu, po poznatom receptu Vašingtonskog konsensusa, srušiti stare društvene i privredne institute, koji su se razvijali u toku nekoliko decenija, i odmah (na brzinu) izgraditi nove, uspješne i efikasne. Mudri Kinezi su imali istorijski imunitet prema takvoj novoboljševičkoj mentalnosti: izabrali su pragmatičan put u tržišnu ekonomiju, polazeći od činjenice da nije važna boja mačke, nego da lovi miševe (ovdje ne ulazimo u razmatranje nedemokratskog karaktera kineske metode). Dodao bih da je od brzine reformi (koja je itekako značajna) mnogo važniji njihov konačni uspjeh (i njegovi dometi).

Primjena tuđih globalističkih recepata u mnogim zemljama tranzicije, u nedostatku sopstvenih tranzicijskih strategija i rješenja, dovela je do prelaza sa utopijskog socijalizma na utopijski kapitalizam, koji nema nikakve sličnosti sa sistemom koji postoji u zemljama »realnog« kapitalizma (koje neki nazivaju zemljama razvijene mješovite ekonomije). To je u većini postsocijalističkih zemalja bila samo *tranziciona improvizacija i imitacija*, odnosno još jedan neuspješan društveno-ekonomski eksperiment. Zbog toga je potrebno korijenito izmijeniti njene tokove, napustiti stranputice i kreirati novu, realnu, razumnu, racionalnu, konstruktivnu, prilagodljivu i gradualističku koncepciju prelaza. Da bi se to ostvarilo, potrebno je prethodno eliminisati specifični, začaureni *kočioni mehanizam tranzicije*, koji čine mnogi gradivni elementi (naprijed razmatrani).

Tranzicijska praksa većine zemalja pokazuje da su one u najvećem broju slučajeva postale *objekat i kolonija*, a ne *subjekat i partner* globalizacije. Tome je značajno doprinio uticaj spolnog globalizacionog »buma«, koji je zasnovan na strogo interesnim principima i motivima.

Ali, tome su mnogo više doprinijeli postsocijalistički »*novi reformatori*«, koji su svojim nepromišljenim ponašanjem i odlučivanjem u uskom krugu onih koji misle da sve znaju bolje od onih koji stvarno znaju, i koji su slijedili prvenstveno sopstvene interese, a ne interese naroda (dakle, još jedna *sličnost*- interesni princip, samo s tom razlikom što je on kod globalista veoma pedantno institucionalizovan). Osnovni moto promjena se, uz pomoć »mesijanskih reformatora«, pretvorio u retrogradni zahtjev vremena za *bogaćenjem po svaku cijenu*. To je još jedna (makar metaforična) sličnost s procesom globalizacije, jer se manjina veoma dobro snašla, »*prilagodila*« i »*uklopila*«, na štetu ogromne većine. Posledično se stvorila nova i suštinska sličnost s globalizacijom- enormna ekonomska i socijalna diferencijacija stanovništva.

Narodi koji žive na postsocijalističkim tranzicijskim prostorima navikli su da se mnoge stvari grade na obećanjima, zbog čega se lako i brzo ruše (čini se da je glavna socijalistička imperija izgrađena i srušena obećanjima). Period tranzicije su možda dominantno obilježila *institucionalna obećanja* globalista (spolja) i domaćih reformista (iznutra), koja uglavnom nisu ispunjena.

9. Uticaj demokratizacije

»Treći talas demokratizacije«, koji S. Huntington (1991) posmatra kao globalnu pojavu, sporo i neznatno zapljuskuje pojedine postsocijalističke zemlje. Tržišne i demokratske strukture se u dugoročnoj perspektivi obično posmatraju kao komplementarne, ali se u dosadašnjoj etapi njihovog formiranja u mnogim postsocijalističkim zemljama potvrdilo da tržište i demokratija često stupaju u konflikt (možda zbog pokušaja da se istovremeno uvedu). Da bi objasnio ko kome prethodi, R. Duch navodi da je iz istorije kapitalizma poznato da se uvijek tržište pojavljivalo kao katalizator formiranja demokratskih instituta (1993, s. 594).

Mnogi autori (A. Oslund, Z. Brzezinski, J. Linz, A. Stepan i drugi) ističu organizovanu i institucionalizovanu *demokratizaciju* (globalistički recept) kao preduslov uspjehnog prelaza na tržišnu ekonomiju, kao i potrebu njihovog

istovremenog sprovođenja, jer su navodno demokratija i tržište nerazdvojni instituti. Ovo shvatanje je u ekonomskoj literaturi zapadnih i postsocijalističkih zemalja gotovo preraslo u dogmu, ali ga relativizuje iskustvo Kine i nekih totalitarnih režima. Možda je pravilnije reći da se uspješne tržišne reforme i demokratizacija mogu bolje sprovoditi u uslovima pravne države i efikasne vlasti, koja treba da obezbijedi uslove za njihovo sprovođenje.

Smatram da za izabranu temu nije uopšte bitno pitanje prioriteta, jer bi me njegovo razmatranje odvelo u široke rasprave koje su već vodili zapadni politikolozi i politekonomisti T. Callaghy, B. Geddes, O. Encarnacion, M. Pei, J. Maravall i drugi. Bitniji je po mom mišljenju njihov zaključak i *saglasnost* da *nije moguće* istovremeno sprovođenje tržišnih i demokratskih reformi. Nije manje značajan zaključak opširnog istraživanja empirijskih podataka koje su sproveli A. Przeworski i F. Limongi u kojem se kaže: "Mi ne znamo uvećava li demokratija ekonomski rast, ili ga usporava... Razlike u funkcionisanju ekonomije nijesu uslovljene karakterom političkog sistema, nego nečim drugim" (1993, ss. 51-69). Navedeni autori zbog izraženih individualnih razlika nijesu mogli naći stabilne uzajamne veze između tipa političkog režima i tempa ekonomskog rasta.

Kakvi god da su bili, zaključci politikologa i politekonomista su došli suviše kasno da bi ih političari mogli koristiti, čak i da su htjeli. Praksa prelaza od autokratije do demokratije je nešto sasvim drugo, jer krizna socijalno-ekonomska situacija u mnogim postsocijalističkim zemljama nije pružala mogućnost izbora prioriteta između demokratskih i ekonomskih reformi. Izvjesno je samo da globalistički *neoliberalni mit* o tržištu nije slučajno izabran: on je trebao u početku da odigra ključnu ulogu u argumentaciji o uspostavljanju mladih demokratija – prozapadnog tipa. *Tržišna formula* je prihvaćena kao mesijanska, jer je izazvala vjeru ne samo u *više demokratije*, nego više slobode uopšte, privatne inicijative i preduzetništva, motivacije i efikasnosti. Sve to se idealno uklapalo u nesumnjivo demokratske zahtjeve narodnih masa koje su tražile promjene (mislili su promjene *na bolje*, zaboravljajući da promjene mogu biti i *na gore*).

Pokazalo se u praksi da ekonomske želje i demokratske nade naroda pojedinih postsocijalističkih zemalja objektivno nijesu mogle biti ostvarene u uslovima političke nestabilnosti i dominacije političko-partijskih i nacionalnih interesa nad ekonomskim, socijalnim i demokratskim, uz ostale prateće probleme koji su činili ukupnu kriznu sliku. S. Terry to objašnjava na ovaj način: "Teškoće prouzrokovane radikalnim ekonomskim reformama pojačavaju političku nestabilnost koja, na svoj način, sprečava izgradnju pravne i institucionalne infrastrukture privatizacije i usporava priliv stranih investicija, što u krajnjoj mjeri doprinosi produžavanju postkomunističkog pada, i dalje političke polarizacije" (1993, ss. 333-7). Snažno izraženi nacionalizam u mnogim postsocijalističkim zemljama nije pogodovao *izgradnji demokratije* i građanskog društva, koji podrazumevaju *nacionalnu toleranciju*. On se najčešće koristio za fragmentaciju i personifikaciju političkog života, u kojem su konfrontacije (politička borba i dr.) dominirali nad kompromisom. Demokratija mora počivati na kompromisima, a ne na konfrontacijama i diktatima. Ne vjerujem da je bilo kad u istoriji bilo dobro državama u kojima su različita mišljenja prerastala u suprotne dogme.

U fazi formiranja mlade demokratije i povećanih društvenih očekivanja pobijedili su oni političari koji su obećavali *čudo*. To čudo su zatim modelirali i projektovali *iracionalni ekonomisti-reformatori*, koji kao da su zaboravili da je ekonomija nauka o racionalnom korišćenju ograničenih resursa, i da se "besplatno meso nalazi samo u mišolovci". Demokrate-spasitelji su pali na ispitu i iz demokratije, i iz ekonomije. Da li je narod izvukao pouku? Ako još nije, neka pročitava staru rusku poslovicu: "Najbolji demokrata je moj vjerni sluga".

Dok su se vodile jalove akademske diskusije o prioritetu i konfliktности između ekonomskih i demokratskih reformi, gradualizma i šok terapije, sinergizma i razgradnje, rentnog i konkurentnog ponašanja, racionalnog i volontarističkog izbora, ekonomske efikasnosti i socijalne pravednosti, individualizma i kolektivizma, itd. - "novi preduzetnici" su iskoristili infrastrukturni i institucionalni vakuum i na brzinu postali super-bogataši, preko privile-

govanih, rentijerskih, ekskluzivnih i sumnjivih poslova. Na toj osnovi su ojačali svoju ekonomsku i drugu moć, na kojima su dalje izgrađivali ne samo sopstvenu budućnost, nego su uticali, na žalost, i na tuđu budućnost. Zato mislim da se s pravom može postaviti pitanje: u čiju korist su išli “demokratizacija društva” i “oslobađanje ekonomije” u mnogim postsocijalističkim zemljama? Čini se da je odgovor savim jasan, svima poznat i vidljiv “golim okom” (misli se na nepotrebnost analiza i dokazivanja). Stvoren je fenomen lokalnih (i širih) ekonomskih elita u kojima dominiraju političke, lobističke i sociopatološke (kriminalne) strukture. Posebno bi bilo interesantno ustanoviti njihovu eventualnu povezanost. Evidentno je da njihov životni standard prevazilazi pojmove normalnog bogatstva mnogih Zapadnih biznismena. On strči u opštem narodnom siromaštvu i nezadovoljstvu. Porijeklo bogatstva je tabu temu. Zar je u takvim uslovima moguće očekivati brzi i značajniji razvoj realne demokratije?

10. Predlog mjera

U dosadašnjem izlaganju sam istrajno sugerisao potrebu korijenitih institucionalnih promjena. Da bi se počelo sa realnom institucionalizacijom, potrebno je preduzeti sledeće mjere:

- Eliminirati specifični kočioni institucionalni mehanizam koji čine razni oblici i sadržaji imitacionih, neformalnih, rekombinovanih i pseudo-institucionalnih odnosa, koji izazivaju velike gubitke za društvo i prelivanje bogatstva u ruke pojedinaca koji ih kreiraju;
- Postepeno izgrađivati transparentan institucionalni ambijent u kojem bi ekonomski instituti bili međusobno i prema međunarodnom okruženju kompaktilni, povezani, nekonfrontacijski i fleksibilni. Jedino u takvom ambijentu je moguć razvoj preduzetništva i privredne motivacije, koji bi uz ostale potrebne uslove mogli pokrenuti investicioni ciklus, zaposlenost i proizvodnju, što bi sve skupa konačno dovelo do toliko čekane i željene ekonomske

stabilizacije, efikasnosti i rasta;

- Institucionalizovati »institucionalizaciju« koju smo opisali u ovom radu. Jer, inercija starih i novoformiranih neformalnih instituta deformiše institucionalno i afirmiše kvazi-institucionalno ponašanje;
- Prevažiti "retoričku fasadu" (izraz S. Pejovića) pseudo-reformatora, makar bila neoliberalna, ili bilo koja druga, i preći sa riječi na djela – na realizaciju reformskih programa i ciljeva u praksi. Moraju se kanalisati mnogi društveno-ekonomski procesi koji su izmakli kontroli.
- Sprovoditi tranziciju u onoj mjeri i onom brzinom koju omogućavaju postojeći spoljni i unutrašnji uslovi i ograničenja, a posebno u skladu s tempom razvoja instituta. Pri tome se mora imati u vidu da su troškovi transformacije neefikasnih instituta veliki, ali kočenje institucionalne konkurencije stvara daleko veće gubitke za društvo.
- Afirmirati znanje kao jedini neograničeni resurs, prilagođavati se uspješnim stranim uzornim modelima, usvajati civilizacijska dostignuća i sprovoditi korijenite i nadasve realne systemske promjene, među kojima najveći značaj imaju institucionalne, a u okviru njih svojinske promjene.
- Moraju se što prije prevazići fenomen nedostatka vladavine prava i skoro totalne dominacije politike nad svim oblastima života i rada, koji su po prirodi stvari onemogućili demokratizaciju i institucionalizaciju. Drugim riječima, moraju se ograničiti ne samo “moć vladajuće grupacije da ostvaruje svoje sopstvene interese” (S. Pejović 2002, ss. 10-2), velika ovlašćenja pojedinaca i kolektivistička neformalna pravila. To je jedan od ključnih kočionih faktora tranzicijske institucionalizacije. Navedeno prevazilaženje je preduslov za “institucionalno otelotvorenje slobode” (Lj. Madžar 1998, s. 39).
- Formula ekonomskog rasta i ekonomskog razvoja mora se tražiti u ekonomiji, a ne izvan nje.

- Mora se stvarati demokratski ambijent koji je kompaktilan međunarodnom okruženju, sa nekonfrontacijskim političko-partijskim životom. Moraju se stvarati stabilni uslova za privlačenje stranih ulaganja, forsiranje zdrave konkurencije u svim oblastima i na svim nivoima, pokretanje investicionog ciklusa, proizvodnje i zapošljavanja, suzbijanje socijalne patologije, prilagođavanje sopstvenih specifičnosti globalizacijskim izazovima, sprovođenje realnih (a ne palijativnih) reformi u svim društvenim podsistemima, stvaranje jasne razvojne strategije i forsiranje sopstvenih prednosti;
- Ne smije se dozvoliti da krupne investicije čekaju na realizaciju više mjeseci, pa i godina, zbog nekakvih formalnih uslova (zakonskih i drugih) i lokalnih procedura (npr. zbog nepostojanje detaljnog urbanističkog plana, neusaglašenosti sa prostornim ili generalnim urbanističkim planom). Nedopustivo je da međunarodni investitor od države kupi zemlju na međunarodnom tenderu, na kojem je pored cijene presudan bio elaborat u kojem jasno piše građevinska namjera investitora, a da kasnije ne može da dobije građevinsku dozvolu (ili ista mora veoma dugo da se čeka). Da ironija bude veća, državnicima i eksperti skoro svakodnevno izjavljuju kako su im potrebne investicije – a one zbog njihovog nečinjenja čekaju li čekaju! To je samo jedan svjež i poznati primjer od mnogih koje bih mogao da navedem.
- afirmaciju znanja kao jedinog neograničenog resursa i davanje prednosti znanju u odnosu na partijsku pripadnost, lobističku kombinatoriku i individualne interese,
- prilagođavanje uspješnim stranim uzornim modelima,
- usvajanje civilizacijskih i demokratskih dostignuća u pogledu izgradnje i razvoja ekonomskih i društvenih instituta,
- radikalne institucionalne i strukturne promjene i
- afirmaciju pravne države u dijelu dosledne primjene usvojene zakonske regulative.

Neuspješni socijalistički eksperiment je u nekim zemljama zamijenjen još neuspješnijim tranzicijskim eksperimentom. Ne vjerujem da će nekad neko moći tačno izmjeriti koji je od njih bio skuplji i pogubniji. Zbog takve cijene relativizuju se rezultati evidentnog demokratskog napretka (demokratije shvaćene u užem smislu).

Ne mogu se negirati, niti se smiju omalovažavati mnoge pozitivne institucionalne promjene, ali se isto tako ne smije zanemarivati istina da su one značajno neutralisane negativnim i kočionim pojavama. Čini mi se da je najgore od svega to što je izostao neophodni institucionalni sinergizam i masovnost propagiranih svojinskih promjena.

Afirmacija mnogih objektivnih vrijednosti nacionalno-građanskog i globalnog društva u kratkom roku nije moguća u zemljama koje grcaju u krizi, siromaštvu, nezaposlenosti, zaduženosti i svakojakim podjelama. Ekonomske, demokratske i ostale slobode nije moguće realno (i u značajnoj mjeri) ostvariti u uslovima gušenja institucionalnog razvoja.

Neuspješna institucionalizacija je, bez sumnje, osnovni uzrok krize i brojnih posledičnih degradacija u mnogim postsocijalističkim zemljama tranzicije, a grabeška privatizacija je svakako njen epicentar. Pod maglovitim i klopotričkim plaštom navodne neoliberalne ekonomske razvojne metodologije, koja je vulgarizovana i zloupotrebljavana da bi sve i svašta opravdavala i prepoučivala, i koja je kao takva nekritički i ishitreno prihvaćena kao mesijanska, u značajnoj mjeri je došlo do realizacije interesnih motiva manjinskih reformatora i no-

11. Zaključak

Izazov tranzicijskih promjena u postsocijalističkim zemljama pojavio se prije deceniju i po, u momentu kada su bile opterećene "legitimitetom prošlosti i neizvjesnom budućnošću" (H. Wagener 1993, p. 27). Ali, u mnogima od njih racionalan i efikasan odgovor još nije pronađen. Taj odgovor kao minimum podrazumijeva sledeće:

menklatura vlasti koje su te reformatore jatački "pokrivali". Na taj način su jačali monopolski i lobistički interesi rijetkih i povlašćenih pojedinaca, koji su snažno gušili propagirane i toliko potrebne masovne korporativne i preduzetničke interese i motivaciju. To je dalje neminovno dovelo do značajne funkcionalne redukcije privrednog sistema i pojave brojnih propratnih destruktivnih efekata, među kojima se izdvajaju siva ekonomija, kompletan spektar sociopatoloških pojava i brojne negativne eksternalije. Na taj način je iz navedenih elemenata stvoren specifičan kočioni sistem, koji djeluje kao institucionalni limit. Nvedene negativnosti se moraju hitno prevazići, a jedini mogući put i metodu su korijenite i realne institucionalne promjene.

Dakle, hitno su potrebne su sledeće mjere:

- institucionalizovanje pseudo-institucionalizacije, putem eliminisanja raznih imitacionih, neformalnih, rekombiniranih, kvazi-institucionalnih i meta-institucionalnih odnosa,
- uvođenje vladavine prava u privredi i društvu,
- afirmacija realne demokratije u širem smislu i realnih ekonomskih sloboda,
- konverzija društvene i političke moći u legalizam i konstitucionalizam,
- obezbjeđenje razmjene svojinskih prava, njihove zaštite i jasne specifikacije,
- ograničavanje političko-partijske moći i kategorije politike kao sudbine,
- ukidanje običajno-neformalnih sistema svojine,
- istinsko stimulisanje i razvoj preduzetništva, tržišne konkurencije i privredne motivacije (koji treba da pokrenu investicioni ciklus, zaposlenost i proizvodnju) i
- sprovođenje reformi u onoj mjeri i onom brzinom koju omogućuju postojeći spoljni i unutrašnji uslovi i ograničenja, a posebno u skladu s tempom razvoja instituta.

Sve dok se postsocijalističke zemlje institucionalno, strukturno i demokratski ne prilagode razvijenim zemljama Zapada, dok ne ojačaju svoju konkurentsku i pregovaračku poziciju, neće moći racionalno koristiti svoje resursne

potencijale, koje je moguće uspješno valorizovati na svjetskom tržištu istančanih kriterijuma i univerzalne obaviještenosti.

Pored nivoa ostvarenog ekonomskog razvoja, socijalne motivacije i demokratskih dostignuća, danas se kao jedan od osnovnih civilizacijskih kriterijuma razvoja koristi nivo *institucionalne izgrađenosti*. Neophodnost formiranja i kombinovanja različitih instituta je posebno značajna za zemlje u tranziciji, koje tek stvaraju institucionalnu sredinu za konkurentsko tržišno privređivanje.

Najbrži napredak u tranziciji postigle su one postsocijalističke zemlje koje su ostvarile najveći stepen institucionalnih promjena (Mađarska, Poljska, Češka, Slovenija), jer upravo instituti omogućavaju efikasnu realizaciju, povezivanje i koordinaciju ekonomskih odnosa, resursa, subjekata i ekonomskih aktivnosti. S druge strane, stagnacija ili duboka kriza karakteriše one zemlje koje su neselektivno primenjivale makroekonomske recepte razvijenih privreda u uslovima neodgovarajuće i neizgrađene mikroekonomske i institucionalne sredine.

Mnogi konflikti koji karakterišu postsocijalističku tranziciju, prema mišljenju Nobelovca D. Northa, proizilaze iz vremenskog nepoklapanja institucionalnih promjena na različitim nivoima, da i ne govorimo o neprilagođavanju globalnim institutima. Pored toga, veoma su visoki transakcioni troškovi prestrukturiranja, adaptacije i formiranja tržišnih, svojinskih, kontrolnih i državnih instituta, koji niču u periodu izraženog sociopatološkog ponašanja.

Civilizacijski put društveno-ekonomskog razvoja afirmisao je mješovitost (pluralizam), postepenost (gradualizam), sinergizam (prioritet cjeline u odnosu na zbor djelova), univerzalizam (globalizam) i demokratiju kao svoje dominantne karakteristike, koje direktno protivrječe svim oblicima apsolutizma (monizma), skokovitosti (šok terapije) i nacionalnog izolacionizma.

Literatura:

Csaba, L. (1995), *The Capitalist Revolution in Eastern Europe. A Contribution to the Economic Theory of Systemic Change*, Edvard Elgar.

Cheung, S. (1983), "The Contractual nature of the Firm", *Journal of Law and Economics*, Vol. 26, No 1., 121.

Demsetz H. (1967), "Toward a Theory of Property Rights", *American Economy Review*, Vol. 57, No 2., 347-359.

Drašković, Veselin (1997), *Neoinstitucionalne ekonomske teorije*, Beograd-Kotor, Ekonomika i Fakultet za pomorstvo.

_____ (1999), »Problemi i deformacije tranzicije«, *Ekonomika misao* br. 3-4, ss. 221-33.

_____ (2000), »Sprovođenje institucionalnih promjena u Crnoj Gori«, *Ekonomist* br. 4, Vol. 32, ss.121-7.

_____ (2001), »Koćioni mehanizam YU tranzicije«, *Ekonomist* br. 2, Vol. 34, ss. 67-73.

_____ (2001a), "Institucionalizacija i kvazi-institucionalizacija u SRJ", u: *Zbornik radova "Tržišna reforma privrede" sa savjetovanja jugoslovenskih ekonomista u Subotici*, *Ekonomist* br 3, Vol. 35, 71-8.

_____ (2002), *Kontrasti globalizacije*, Beograd-Kotor: Ekonomika i Fakultet za pomorstvo.

_____ (2002a), "Masovna vaućerska privatizacija i neoinstitucionalna teorija prava svojine", *Ekonomika preduzetništva* br. 2, 107-9.

_____ (2002b), "Barjeri na puti sozdanija rinoćnih institutov v Jugoslavii", N° 6, *Mirovaja ekonomika i meždunarodnije otnošenija* N° 6, 88-93.

_____ (2003), "Znaćaj institucionalizacije i njena ogranićenja u periodu postsocijalistićke tranzicije", *Ekonomika misao* br. 1-2, 143-51.

_____ (2004), "Koćioni faktori i zablude crnogorske institucionalizacije", *Zbornik CANU* br. 67, 233-48.

_____ (2005), *Svojina i privatizacija*, Kotor: Fakultet za pomorstvo.

_____ (2005a), "Individualizam i instituti", *Montenegrin Journal of Economics*, Vol 1, N° 2, 58-70.

_____ (2005b) "Prioritet ekonomskih instituta u odnosu na ekonomske slobode i njihova komplementarnost", *Ekonomski anali* br. 165, 213-223.

_____ (2005c), "Ogranićenja postsocijalistićke institucionalizacije", *Zbornik FZP* br. 21, 131-46.

Dush, Raymond (1993), "Tolerating Economic Reform: Popular Support for Transition to a Free Market in the Former Soviet Union", *American Political Science Review*, N° 87.

Eatwell, John et al. (1995), *Transformation and Integration: Shaping the Future of Central and Eastern Europe*, London, Institute for Public Policy Research.

Friedman, Milton & Rose (1996), *Sloboda izbora- lićni stav*, Novi Sad, Global book.

Gofman, E. Asiles (1968), *Etudes sur la conditions sociale des malades mentaux et autres reclus*, Paris.

Huntington, P. Samuel (1991), *The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century*, Norman (Oklahoma).

Kovać, Bogomil (1991), "Privatizacija i preduzetništvo kao pravci reforme", u: *Od nacionalizacije do privatizacije*, red. B. Cerović, Beograd, *Ekonomski fakultet i Ekonomski institut*, 300-11.

Madžar, Ljubomir (2003), "Enigme liberalizacije", *Prizma*, oktobar, 36-43.

Marcouiller, D. & Young, L. (1995), "The Black hole of graft: the predatory state and the informal economy", *American Economic Review*, 3.

Mc Auley, A. (1991), *Market Failure Versus State Failure: the Scope for Privatization in a Planned Economy*, Trento (Italy).

Migdal, J. S. , Kohli, A. and V. Shu (1994), *State Power and Social Forces*, Cambridge.

North, D. C. (1981), *Structure and Change in Economic History*, New York.

_____ (1984), "Transaction cost, institutions, and economic history", *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, Vol. 140, No 1.

_____ (1987), "Institutions, transaction cost and economic growth", *Economic Inquiry* Vol. 25, No 3., pp. 418-32.

_____ (1993), "Instituti i ekonomiećskij rost: istoriećskoe vvedenie", Thesis, Tom 1, Vip. 2, ss. 69-91.

_____ (1994), »Economic Performance through Time«, *American Economic Review*, Vol. 84, No 3.

North, D., Thomas R. (1973), *The rise of the Western world: a new economic history*, Cambridge, Cambridge University Press.

Nutzinger H. G. (1982), The economics of property rights: a new paradigm in economic science? u: Philosophy of economics, Berlin, Ed. by Stegmuller W.

Pejović, S. (2001), "Privatni kapital najbolji kapital", Ekonomist magazin br. 55, 14-6.

_____ (2002), "Poslije socijalizma – Gdje leži nada za individualne slobode?", Crnogorski ekonomski časopis br. 1, 9-21.

Polanyi, Karl (1990), The Great Transformation, Beahow Press.

Prokopijević, M. (2004), "Ekonomске slobode i ekonomski rast", u: Ekonomске slobode i poslovno udruživanje, Miločer, 83-100.

Przeworski, Adam & Limongi, Fernando (1993), "Political Regimes and Economic

Growth", Journal of Economic Perspectives, September, Vol. 7, N° 3.

Stiglic, Džozef (2001), „Čuvajte se MMF-a!“, Ekonomist magazin br. 42, 12-5.

Stojanović, Božo (2001), "Preispitivanje tranzicije", Ekonomist magazin, 28. maj, 46-7.

Terry, M. Sarah (1993), "Thinking about Post-Communist Transitions: How Different Are They?", Slavic Review, Vol 52, N° 2.

Vukotić, V. (2004), „Politička ekonomija ekonomskih sloboda“, u: Ekonomске slobode i poslovno udruživanje, Miločer, 9-29.

Wagener, H. (1993), Change and Transformation, u: On the Theory and Policy of Systemic Changes, Physica-Verlag.

IMITATION OF THE POSTSOCIALISTICS INSTITUTIONALIZATION

Conclusion: *A challenge of transitional changes appeared in the post-socialist countries before a decade and a half ago, in the moment when they were overloaded with "Legitimacy of the past and uncertainty of the future" (H. Wagener 1993, p. 27). However, a rational and efficient response was not found yet in many of them. That answer implies the following as a minimum: affirmation of knowledge as the only unlimited resource and giving advantage to knowledge as opposed to party qualification, lobbyist maneuvering and individual interests, adjusting to successful foreign role models, adoption of civilizational achievements re building of economic and social institutes, radical institutional and structural change and affirmation of legal state when it comes to consistent implementation of adopted legal regulations.*

Unsuccessful socialist experiment is in some countries substituted by unsuccessful transitional experiment. I do not believe that someone sometime will be able to measure which one was more expensive and more destructive. The evident democratic prosperity is made relative because of such price.

Many positive institutional changes cannot be negated, but they are significantly neutralized by negative ones. It seems to me that the worst of all is the fact that necessary institutional synergism and massive scale of propagated property changes were omitted.

Affirmation of many values of national-civic and global society is not possible in a short period of time in countries that sob in crisis, poverty, unemployment, debts and diverse divisions. Economic, democratic and other freedoms cannot be really achieved (and in significant quantities) in conditions of suffocation of institutional development.

Unsuccessful institutionalization is, with no doubt, the basic cause of crisis in numerous consequential degradations in many post-socialist countries in the transition, and rapacious privatization is its epicenter. Under the hazy veil of the alleged neo-liberal economic developmental methodology, which, being made vulgar, justified many things and gave many recommendations, and which was uncritically and hastily accepted as messianic, there was a realization of interest motives of minority reformers to a significant extent. Monopolistic and lobbyist interests of rare and privileged individuals grew stronger, and were in turn suffo-

cating advocated and so much needed mass corporative and entrepreneurial interests and motivation. That led inevitably to significant functional reduction of economic system and appearance of numerous accompanying destructive effects, among which: grey economy, numerous types of socio-pathological occurrences and negative externalities. In this way, a specific blocking system was created from mentioned elements which function as institutional limit, which should be urgently overcome through root and realistic institutional changes.

Therefore, what is needed are: institutionalization of pseudo-institutionalization, by elimination of diverse imitational, informal, recombined, quasi-institutional and meta-institutional relations; introduction of the rule of law in economy and society; conversion of social and political power in legalism and constitutionalism; extension of property rights on all citizens; limiting of politico-party power; abolition of custom-informal system of property; true stimulation and development of entrepreneurship, of market competition, and business motivation (which should trigger the investment cycle, employment and production) and implementation of reforms in the quantity and with pace which enable the existing out and inner conditions and limitations, especially in accordance with the development of institutes tempo.

Until the post-socialist countries institutionally and democratically adjust to democratic countries of the West, until they make stronger its competitive and negotiation position, they will not be able to rationally use not even those small economic advantages (resources, before all) which could be successfully valorized at the world market of refined criteria and universal information.

Apart from the level of accomplished economic growth, social motivation and democratic achievements, today the level of institution building is used as one of basic civilizational criteria.

Necessity of formation and combination of different institutes is especially significant for countries in transition, which are creating institutional environment for competitive market economy only now. The fastest progress in transition was reached by those post-socialist countries which reached the fastest level of institutional changes, since institutes enable effective realization, linking and co-ordination of economic relations, resources, subjects and economic activities. On the other hand, stagnation or deep crisis is characteristic of countries which unselectively applied macroeconomic receipts of developed economies in conditions of inappropriate and unfledged microeconomic and institutional environment.

Many conflicts which characterize post-socialist transition, according to the Noble Prize winner D. North are results of chronological non-correspondence of institutional changes at different levels, especially non-correspondence of global institutes. Apart from that, transactional expenses of restructuring, adaptation and formation of market, property, control and state institutes, which sprout in the period of evident socio-pathological behavior, are very high.

Civilizational road of development affirmed variety (pluralism), gradation (gradualism), synergism (priority of unity as opposed to assemblage of parts), universalism (globalization) and democracy as its dominant characteristic, which directly oppose all forms of absolutism (monism), precipitations (shock therapies) and national isolationism.

